

*До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ВІДГУК

офіційного опонента кандидата юридичних наук, доцента кафедри державно-правових дисциплін Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького Волошкевича Геннадія Андрійовича на дисертацію Громова Олександра Олеговича «Становлення і розвиток законодавства про злочини проти моралі на українських землях (IX ст. – 1917 р.)», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Проведений аналіз представленої для рецензування наукової роботи дає підстави стверджувати, що дисертантом проведено ґрунтовний науково-правовий аналіз теми дослідження, яка є актуальною на сучасному етапі не лише у теоретичному, але й практично-прикладному значенні.

Незважаючи на значні успіхи науки в теоретичному моделюванні окремих сторін та етапів процесу генези моралі, досягнуті в останні кілька років, цілісної теорії її походження ще немає. Тому, на наш погляд, плідним внеском у розвиток цієї теорії стало б створення системи, яка розкриває механізм поетапного розвитку моралі.

І це не випадково, адже сучасному суспільству характерне істотне ослаблення моральних норм і принципів, падіння моральності, а відтак виникає проблема виявлення причин цих тенденцій, визначення шляхів їх подолання. Непересічну роль у цьому процесі відіграє вивчення історії розвитку поглядів учених на питання взаємодії права і моралі, особливостей їх охорони, насамперед кримінально-правовими засобами, в регулюванні суспільних відносин з метою їх використання в умовах сьогодення.

Суперечка про мораль як соціальне явище точиться вже багато століть. Історичні витoki вчення про цей феномен простежуються в роботах мислителів і філософів практично всіх країн світу – від античної доби до сьогодення. Водночас, ці суперечки досить часто позначаються на соціальних, політичних процесах, безпосередньо впливають на зміст законодавства. Лише за останні десятиліття в Україні було прийнято серію нормативно-правових актів, що здійснювали регулювання сфери моралі: Закон України від 20 листопада 2003 р. «Про захист суспільної моралі», Укази Президента України: від 27 квітня 1999 р. «Основні напрями розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян України», від 15 березня 2002 р. «Про невідкладні додаткові заходи щодо здійснення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя», від 4 лютого 2003 р. «Про серйозні недоліки у здійсненні заходів щодо захисту моральності та утвердження здорового способу життя в суспільстві», від 24 листопада 2005 р. «Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства» тощо. Водночас, зміст цих актів, а також практика їх реалізації не завжди узгоджувалися з потребами сьогодення, прагненнями та інтересами українських громадян, а спроби їх просування адміністративними методами призводив до конфліктів у середині суспільства. Уникнення небажаних для суспільства та держави наслідків від неефективного регулювання сфери моралі, є можливим лише з врахуванням власного історичного досвіду. Проте, на жаль, багато важливих фактів та тенденцій розвитку інституту суспільної моралі та правових основ її забезпечення залишились поза увагою вчених, проблематику юридичної відповідальності за злочини проти моралі відбито в наукових працях історико-правового дискурсу фрагментарно та епізодично. Це, безумовно, актуалізує представлене О.О. Громовим дисертаційне дослідження.

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, його новаторський характер підкреслює зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Конкретне наукове завдання щодо дослідження зазначеної проблематики виконано відповідно до наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» за загальною темою «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U01842H) на 2016–2020 рр. і пов'язаний з планом науково-дослідної роботи кафедри історії держави і права за темою «Історичні традиції у правовому розвитку України».

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналізуючи зміст роботи, можна дійти висновку, що проведене дослідження є самостійним, творчим, цілісним, актуальним. Дисертація О.О.Громова характеризується системним підходом до предмету дослідження. Визначені в роботі задачі дослідження відповідають його загальній меті, яка полягає у здійсненні комплексного історико-правового аналізу становлення та розвитку законодавства про злочини проти моралі на українських землях. Окреслена мета, а також поставлені для її реалізації задачі, визначили структуру роботи, яка є цілком логічною, виваженою і такою, що охоплює найбільш важливі аспекти дослідження.

Дисертація складається із анотації, вступу, чотирьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Дисертантом залучено до дослідження і належним чином опрацьовано значну джерельну базу, аналізу якої присвячений підрозділ 1.2. Під час проведеного дисертаційного дослідження автором опрацьовано і переосмислено значний обсяг наукової літератури з проблематики дореволюційного кримінального та церковного права, спеціальних досліджень присвячених історії розвитку законодавства про злочини проти моралі.

Виконання задач дисертації було пов'язано з історико-джерелознавчим опануванням темою, яке слід визнати загалом достатнім для її висвітлення. Автором виявлений і опрацьований широкий спектр різних за походженням та видовими ознаками історичних джерел, що містяться у фондах Центрального державного історичного архіву м. Києва та м. Львова, а також обласні архіви Дніпра, Полтави, Сум та Харкова. Зокрема, у процесі написання дисертації використовувалися матеріали розгляду справ про порушення норм моралі у церковних та світських судах.

Зміст та висновки дисертаційного дослідження спирається на ґрунтовно опрацьовано систему дореволюційних нормативно-правових актів різних історичних епох, а саме: нормативно-правові акти Київської Русі, Королівства Польського, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, України-Гетьманщини, Московської держави, Російської імперії, Австрійської (Австро-Угорської) імперії. В роботі були використані, як дослідження дореволюційних вчених, так і сучасні дослідження українських та зарубіжних науковців. У цілому джерельну базу дослідження можна вважати цілком достатньою для виконання роботи такого рівня.

Висновки і результати дослідження є, у переважній більшості, обґрунтованими, оскільки вони отримані завдяки достатньому використанню наукових джерел та різноманітних методів наукового пошуку, зокрема: філософських, загальнонаукових, та спеціальних, що були обрані з урахуванням поставленої мети, визначених задач, об'єкту і предмету дослідження. Наукове пізнання явищ дійсності у їхньому розвитку та взаємозв'язку здійснено завдяки діалектичному методу. Під час роботи над написанням дисертаційного дослідження О.О.Громовим було використано і спеціально-наукові методи дослідження, зокрема формально-юридичний метод (при з'ясування змісту та тлумаченні нормативно-правових актів) та порівняльно-правовий метод (при зіставленні спільних та відмінних рис кримінальної

відповідальності за злочини проти моралі в різні історичні епохи). Також, до безперечних здобутків дисертаційної роботи О.О.Громового належить розгляд законодавства про злочини проти моралі, не лише шляхом використання формально-юридичного методу, а й крізь призму дослідження правозастосовної та судової практики.

Наукова новизна і практична значущість одержаних результатів. Новизна дисертації О.О.Громового має прояв, як у самому підході до досліджуваних проблем, так і у запропонованому способі розв'язання конкретних питань теми.

Характеризуючи наукову новизну дослідження слід зазначити, що дисертація О.О.Громового є першим комплексним дисертаційним дослідженням законодавства про злочини проти моралі на українських землях дореволюційної доби, в якому охарактеризовано його теоретичну, правову і процедурну основи, вказано на особливості застосування відповідних кримінально-правових норм на українських землях. Відповідно до результатів здійсненого дослідження отримано результати, що характеризуються науковою новизною, мають як теоретичне, так і практичне значення.

В роботі уперше: здійснено комплексний порівняльний аналіз становлення та розвитку законодавства про злочини проти моралі на землях Наддніпрянської України та західноукраїнських землях, визначено його спільні та особливі риси, охарактеризовано історичні тенденції розвитку; введено до наукового обігу архівний матеріал, що відбиває практику реалізації норм кримінального законодавства про відповідальність за злочини проти суспільної моралі на українських землях у дореволюційний період.

У дисертаційному дослідженні автором удосконалено: тлумачення окремих норм права, що діяли на українських землях у досліджуваний період та закріплювали юридичну відповідальність за злочини проти моралі; положення про систему джерел права, що визначали відповідальність за

злочини проти моралі тощо. Зокрема, в ході аналізу інституту кримінальної відповідальності за злочини проти моралі на українських землях у добу Великого князівства Литовського, дисертант розширює традиційний перелік правових актів (Литовські статuti, норми церковного права), додаючи до наукового аналізу правові акти національних меншин, що населяли територію України (вірмени, татари, іудеї) і використовувалися у тогочасному судочинстві (с.86-90). В цілому можливо погодитися із висновком зробленим дисертантом, що перші джерела світського права, які закріплювали відповідальність за злочини проти моралі з'являються у період доби Великого князівства Литовського, водночас окремі судження носять дискусійний характер.

В роботі О.О.Громова набуло подальшого розвитку: система поглядів щодо формування та законодавчого оформлення системи злочинів проти моралі та особливостей кримінальної відповідальності за їхнє вчинення в російському та австро-угорському законодавствах, що діяло на українських землях; положення про суперечливий характер кримінального законодавства Російської імперії до такого виду протиправного діяння, як зайняття проституцією; положення про тісний взаємозв'язок норм церковного та світського права, які регламентували відповідальність за злочини проти моралі у цей період, та положень щодо церковного покаяння, яке передбачалося як додаткове покарання за злочин лише стосовно осіб християнської віри. В роботі дисертанта знайшло подальше обґрунтування класифікації норм кримінального права, що містяться у Статутах Великого князівства Литовського, характерне для одеської школи права (С. Ківалов, П. Музиченко, А. Панько, Т.Остапенко), яка передбачає виокремлення в єдину групу протиправних діянь спрямовані проти сім'ї та моралі, до яких належать: зґвалтування, примусове одруження, заміжжя без згоди батьків чи родичів, шлюб з іноземцем, незаконне народження дітей тощо.

Значення дисертаційної роботи для науки і практики полягає в тому, що сформульовані у дисертаційному дослідженні положення та висновки можуть бути використані при подальших наукових дослідженнях проблематики юридичної відповідальності за порушення законодавства про захист суспільної моралі. Результати дослідження мають не лише наукове, але й практичне значення. Зокрема, викладені у дисертації положення можуть бути використані при читанні лекцій та проведенні практичних занять з курсів „Історія держави і права України”, «Кримінальне право», спецкурсів, а також у процесі підготовки навчальної та навчально-методичної літератури з відповідної проблематики.

Повнота викладу результатів в наукових публікаціях. Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у чотирнадцяти публікаціях, з них: 3 статті опубліковано у вітчизняних наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 3 – у зарубіжних наукових фахових виданнях.

Відсутність порушень академічної доброчесності. У ході вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій, фактів порушень академічної доброчесності не виявлено.

Зауваження і дискусійні положення дисертації. Поряд з позитивними здобутками дисертаційного дослідження О.О.Громова, які є важливими для подальшого розвитку досліджень відповідальності за порушення законодавства про злочини проти моралі, в рецензованій дисертації мають місцеположення, які сприймаються неоднозначно, видаються суперечливими або потребують додаткового обґрунтування.

1. Відповідно до окреслених дослідницьких завдань, автор ставить за мету здійснити дослідження «особливості регламентації системи злочинів проти моралі на українських землях за нормами звичаєвого козацького права, а також законодавства України-Гетьманщини» (с.24 дис.). Водночас, на

початку підрозділу 3.2. присвяченому цій проблематиці, автор звужує поле свого наукового пошуку і ставить завдання проаналізувати правові акти Московської держави, що діяли на території України-Гетьманщини та «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. (с.110 дис.). Постає питання про доцільність такого рішення, адже з поля зору науковця випадає значний масив правового матеріалу (звичаєве право, канонічне право, судова практика, приватні кодифікації), що відображає характер правопорушень у сфері моралі протягом другої половини XVII – першої половини XVIII ст.

2. Потребує уточнення авторське розуміння поняття «злочини проти моралі», їх класифікація та розмежування з іншими видами злочинів. В роботі не прослідковується єдиного підходу при характеристиці видів «злочинів проти моралі». Так, в підрозділі 2.1. присвяченому давньоруському періодові дисертант об'єднує в одну групу злочини проти релігії, моралі та сім'ї і здійснює їх аналіз. Натомість, в наступних розділах присвячених Великому князівству Литовському, Речі Посполитій (під. 2.2 дис.) та Гетьманщині (під 3.2. дис.) в основну аналізуються порушення норм моралі у сфері сімейних відносин (перелюб, двоєжонство, конфлікти батьки-діти, чоловік-дружина) та статевих відносин (зґвалтування, розпусна поведінка). В розділі присвяченому законодавству Російській імперії (під. 4.1.дис.) норми про відповідальність за порушення у сфері релігійної моралі (святотатство) знову з'являються, але відсутні наступному підрозділі, присвяченому законодавству Австро-Угорської імперії (під. 4.2.дис.).

Також, потребує додаткового обґрунтування доцільність віднесення до злочинів проти моралі таких видів протиправних діянь, як «зґвалтування» та «вбивство матір'ю новонародженої дитини». Зокрема, І.А. Мацелюх (докторська дисертація з історії юридичної відповідальності церковному праві середньовічної України, 2019 р.) відстоює думку про необхідність розмежування, при дослідженні Середньовіччя, злочинів проти сім'ї та

моралі та правопорушень спрямованих проти особистої свободи та честі (згвалтування, викрадення нареченої). Останні, на її погляд, становлять самостійну групу церковних злочинів, що відклалися у світському законодавстві Великого князівства Литовського.

3. Окремі висновки автора потребують уточнення. Так, у висновках дисертант відзначає, що «**першим** писаним джерелом світського права, в якому закріплювалися злочини проти моралі та покарання за них, був Статут Великого князівства Литовського 1588 р., який було прийнято вже у Речі Посполитій» (с.207). Водночас, у самій дисертаційній роботі аналізуються норми, що закріплювали відповідальність за вчинення злочинів проти моралі, які містяться у світських правових пам'ятках більш раннього походження: Вірменський статут (1519 р.), Судебник Казимира (1468), збірники магдебурзького права, I (1529 р.) та II (1566 р.) Литовські статuti. Також, в науковій літературі, насамперед у середовищі російських істориків, існує протилежна точка зору, що наголошує, що світське законодавство про злочини проти моралі почало формуватися лише у XIX ст. та пов'язано зі створенням «Уложення про покарання кримінальні та виправні» (1845 року) (П.А.Філіппов, Е.А.Старков). Зважаючи на вищезазначене, вважаємо необхідним навести додаткову аргументацію щодо зробленого висновку під час публічного захисту.

Наведені вище критичні зауваження та рекомендації стосуються дискусійних питань, і не применшують значення отриманих в роботі висновків, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке має науково-теоретичне і практичне значення, містить наукові положення, що сприяють подальшому розвитку історико-правової науки.

Висновок щодо відповідності дисертаційним вимогам

Дисертаційне дослідження О.О. Громова на тему «Становлення та розвиток законодавства про злочини проти моралі на українських землях (IX – 1917 р.)» подана на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук є комплексним цілісним, завершеним науковим дослідженням. В ній отримано нові науково обгрунтовані результати, що мають інноваційний характер, відрізняються новизною у постановці проблеми.

Дисертаційна робота на тему: «Становлення і розвиток законодавства про злочини проти моралі на українських землях (IX ст. – 1917 р.)» відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24 липня 2013 року (із подальшими змінами), а її автор – Громовий Олександр Олегович – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри державно-правових дисциплін

Г.А. Волошкевич

Підпис засвідчую

Проректор з наукової роботи

Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького, д.і.н., професор

С.В. Корновенко